

**Ukraina – Polska: doświadczenia
oraz perspektywy strategicznego
partnerstwa**

Tom 1

Redakcja

Roman Kordonski
Oleksandra Kordonska

Lwów-Olsztyn 2016

Przyjęto do druku Uchwałą Rady Wydziału Stosunków Międzynarodowych, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki we współpracy z Instytutem Nauk Politycznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (*Protokół nr 14 z dnia 5 września 2016 r.*)

Recenzenci:

Prof. dr hab. **Daryna Blochin**, Niemiecko-Ukraińskie Stowarzyszenie Naukowe im. J. Bojka-Blochina w Monachium, akad. honor. Akademii Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy

Prof. dr hab. **Arkadiusz Żukowski**, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Prof. dr hab. **Natalia Antoniuk**, Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki

Redaktor naukowy:

Prof. dr hab. **Markiyan Malskyy**,
Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki

Projekt okładki: Olga Koryak

Ukraina – Polska: doświadczenia oraz perspektywy strategicznego partnerstwa, Tom 1, R. Kordonski, O. Kordonska (red.), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn 2016, 244 s.

Z uwagi na złożoność problematyki dotyczącej doświadczeń oraz perspektyw strategicznego partnerstwa Ukrainy i Polski, badania cechują się wielowymiarowością. Wymóg ten spełniają badania interdyscyplinarne, których egzemplifikacją jest prezentowana wieloautorska publikacja naukowa, zawierająca wyniki badań prowadzonych przez naukowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe i podejmujących w rozdziałach swojego autorstwa problematykę z obszaru zainteresowania stosunków międzynarodowych, politologii, prawa, ekonomii, historii, kultury, filozofii, literaturoznawstwa oraz pedagogiki.

Celem redaktorów niniejszego tomu było rozwinięcie współpracy międzynarodowej pomiędzy ośrodkami naukowymi w Polsce i na Ukrainie. Odpowiedzialność za treść artykułów ponoszą autorzy. Redaktorzy niniejszej pracy zbiorowej oddają Czytelnikom do rąk książkę, która stanowi kolejny krok we współpracy polskich i ukraińskich naukowców. Żywią oni także nadzieję na dalsze jej kontynuowanie i rozwijanie w przyszłości.

ISBN 978-617-7193-96-7

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Sekcja 1. Historyczne okoliczności formowania się stosunków pomiędzy Ukrainą a Polską	
Liliana Kaczor, Przemysław Wywiół <i>Polsko-ukraińska współpraca wojskowa – doświadczenia historyczne i współczesność</i>	13
Roman Kotsan <i>Польсько-радянський кордон у 1921-1939 роках: формування інституційно-правового забезпечення з боку Польщі</i>	27
Dominika Dróżdż <i>Zmiany zachodzące w środowisku międzynarodowym na przykładzie instrumentów prawnych służących zapobieganiu masowym zbrodniom międzynarodowym na przykładzie rozwiązań polskich i ukraińskich... 42</i>	
Sekcja 2. Prawne aspekty w zakresie bezpieczeństwa krajów	
Roksolana Risna <i>Міграційні виклики: українсько-польський вектор</i>	57
Svitlana Petrechenko <i>Протидія незаконній трудовій міграції та торгівлі людьми в рамках співпраці України та Республіки Польщі</i>	73
Justyna Olędzka <i>Geopolityczne dylematy Ukrainy</i>	83
Dominika Dróżdż <i>Zwalczanie terroryzmu za pomocą instrumentów prawnych z uwzględnieniem ustawodawstwa Polski i Ukrainy</i>	91
Sekcja 3. Współczesne tendencje oraz perspektywy współpracy dwustronnej	
Mariusz Ziarkowski <i>Zagrożenia dla integracji Ukrainy z Unią Europejską w warunkach kryzysu na Ukrainie</i>	105
Oleksandra Kordonska <i>Współpraca pomiędzy Ukrainą a Polską: rzeczywistość oraz perspektywy</i>	115

Majka Łojko <i>Pomoc społeczna jako instytucja lokalnej polityki społecznej w Polsce</i>	131
Tetiana Churylova <i>Досвід Польщі у питанні становлення сільськогосподарської кооперації</i>	143
Diana Marta Mościcka	
<i>Postrzeganie mniejszości ukraińskiej w Polsce a stereotyp Ukraińca</i>	157
Dominika Izdebska-Długosz <i>Ukraińscy studenci uczący się polszczyzny w Rzeszowie – próba charakterystyki</i>	167
Sekcja 4. Kulturowe aspekty Ukrainy i Polski	
Roman Kordonski <i>Традиционная духовная культура и погребальный обряд в советский период</i>	185
ks. Lesław Krzyżak <i>Nauka religii i katecheza parafialna Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce i na Ukrainie – realizacja misji w realiach prawa</i>	196
Iryna Trubavina <i>Профілактика сирітства в Україні та Польщі: форми сімейної опіки</i>	207
Grażyna Czerniak, Jolanta Kowalik <i>Twórczość przedstawicieli Szkoły ukraińskiej sposobem na odnalezienie tożsamości</i>	220
Grażyna Czerniak <i>Tomasz Padurra – zapomniany ukraiński liryk</i>	234

WSTĘP

Stosunki polsko-ukraińskie po przełomie „jesieni ludów” zwykle się określać mianem partnerstwa strategicznego, wskazując tym terminem na historyczną doniosłość pojednania pomiędzy dwoma narodami oraz priorytetowe znaczenie wzajemnych relacji w otoczeniu międzynarodowym.

Polska jest *de facto* najaktywniejszym promotorem kwestii ukraińskiej w Unii Europejskiej i Pakcie Północnoatlantyckim, swego rodzaju „ambasadorem” Ukrainy w tych strukturach. Doświadczenia kraju na drodze do integracji ze strukturami zachodnioeuropejskimi mogą być swego rodzaju drogowskazem dla Ukrainy, która za swoje strategiczne cele uznaje członkostwo w NATO i UE. Równie ważne, obok *lobbingu* i promocji są także konkretne działania. Jednym z bardziej istotnych instrumentów w tym obszarze jest program Partnerstwa Wschodniego, będącego wspólną polsko-szwedzką inicjatywą. W sferze współpracy gospodarczej na pierwszy plan wysuwa się kwestia bezpieczeństwa energetycznego. Ukraina także pełni ważną rolę kraju tranzytowego dla Polski i całej UE.

Budowanie partnerstwa polsko-ukraińskiego nie jest jednak wolne od problemów i wciąż nierozwiązanych kwestii spornych. Zdaniem Zbigniewa Brzezińskiego „utrwalenie niepodległości Ukrainy ma takie samo znaczenie jak wejście Polski do NATO, eliminuje bowiem zagrożenie od Wschodu i zamyka 250-letni okres, w którym Polska, zagrożona z obu stron, była krajem niezależnym jedynie przez 20 lat”¹. Niewątpliwie, w interesie Polski leży, aby Ukraina pozostała państwem niepodległym, stabilnym i demokratycznym. Polska, będąc członkiem NATO, a od 2004 r. także Unii Europejskiej, ma obecnie możliwości skupienia swojej uwagi na polityce wschodniej, a Ukraina jest istotnym elementem tej polityki. Ze względu na swoje położenie i potencjał, ma ważne znaczenie zarówno dla Polski, jak i całej Unii Europejskiej. W interesie Polski, jako państwa będącego obecnie państwem granicznym UE, jak i całej wspólnoty, leży wspieranie wszelkich działań na rzecz stabilności w państwach położonych za wschodnią granicą. Polska jest i prawdopodobnie pozostanie głównym rzecznikiem sprawy

¹ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Warszawa 1999, s. 41.

ukraińskiej na forum instytucji zachodnich. W ciągu ostatnich pięciu lat z pewnością udało się wiele zrobić w stosunkach pomiędzy oboma państwami, choć nie bez racji jest w tym wypadku stwierdzenie, iż zawsze można było zrobić więcej.

Liliana Kaczor i Przemysław Wywiół w swoim artykule prezentują przykłady polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej w XX i XXI w. Autorzy przybliżają założenia i realizację sojuszu Polski i Ukraińskiej Republiki Ludowej przeciwko bolszewikom w 1920 r. W artykule przedstawiono również rozwój obustronnych stosunków po 1991 r., ze szczególnym uwzględnieniem budowy i funkcjonowania POLUKRBAT oraz omówione zostały przyczyny okoliczności intensyfikacji stosunków po agresji rosyjskiej na Ukrainie.

Roman Kotsan analizuje etapy kształtowania się granicy między Polską i ZSRR w latach 1932-1939, a także funkcje batalionów celnych, straży granicznej, policji państwowej oraz korpusu ochrony granic na terenie granicy polsko-sowieckiej. W artykule przedstawiono czynniki, mające wpływ na reorganizację instytucji ochrony granicy państwowej.

Dominika Drózdź analizuje zmiany zachodzące w środowisku międzynarodowym na przykładzie instrumentów prawnych służących zapobieganiu masowym zbrodniom międzynarodowym na przykładzie rozwiązań polskich i ukraińskich. Autorka zaznacza, że wymienione w artykule akty prawne nie zagwarantują jednak pokoju i stabilności w państwach. To dobre kontakty z innymi państwami mają zagwarantować spokój i bezpieczeństwo.

Roksolana Risna w swoim artykule przedstawia podstawy pojęciowe powstawania ruchów migracyjnych ludności oraz proces oznaczania reemigracji pracy w koncepcji bezpieczeństwa rozwoju regionalnego.

Svitlana Petrechenko analizuje problematyczne aspekty migracji zarobkowej na Ukrainie związane z nielegalnymi działaniami organizacji i przedsiębiorstw zaangażowanych w świadczeniu usług doradczych oraz wypełnienie wsparcia wizowego dla obywateli Ukrainy. Autorka analizuje kierunki współpracy pomiędzy Ukrainą a Polską w zapobieganiu nielegalnej migracji oraz inicjatyw w celu podniesienia świadomości prawnej obywateli.

Justyna Olędzka w swoim artykule analizuje geopolityczne dylematy Ukrainy. Dramatyczne wydarzenia rozgrywające się na

Ukrainie od roku 2013, zwróciły uwagę międzynarodowej opinii publicznej na trudną sytuację wewnętrzną tego państwa. Aktywizacja napięć społeczno-politycznych w postaci konfrontacji na linii władza-społeczeństwo, której symbolem były wydarzenia na „Euromajdanie” była w dużej mierze efektem polityki zagranicznej Ukrainy, od lat odzwierciedlającej jej geopolityczne dylematy. Z całą pewnością dla światowej geopolityki znaczenie będzie miał zarówno przyszły kształt państwa, jego ewentualny podział, prawdopodobieństwo powstania federacji czy przyszłość Krymu. Istotne będzie więc rozstrzygnięcie kto zaprojektuje wektory polityki zagranicznej Ukrainy oraz czy będą to suwerenne decyzje ukraińskich władz, czy też „centra decyzyjne” będą poza granicami państwa. Ze względu na położenie Ukrainy, jej geopolityczne dylematy są pytaniami o cywilizacyjną, polityczną i gospodarczą przyszłość państwa, ale i całego regionu Europy środkowo-wschodniej.

Terroryzm jest zagadnieniem aktualnym. Obecnie ujmowany jest sektorowo, a na przeszkodzie stoją nierozwiązane kwestie natury prawnomiędzynarodowej, w tym z zakresu prawa humanitarnego i praw człowieka. Dominika Dróżdż w swoim drugim artykule omawia zwalczanie terroryzmu za pomocą instrumentów prawnych z uwzględnieniem ustawodawstwa Polski i Ukrainy.

Wydarzenia „Euromajdanu” były wyrazem proeuropejskich aspiracji większości Ukraińców. Jednak ażeby Ukraina mogła przystąpić do Unii Europejskiej musiałaby rozwiązać szereg zasadniczych problemów. Mariusz Ziarkowski w swoim artykule analizuje zagrożenia dla integracji Ukrainy z Unią Europejską w warunkach kryzysu w tym państwie.

Oleksandra Kordonska analizuje współpracę pomiędzy Ukrainą a Polską. Integracja Polski z Unią Europejską stała się wyjątkową okazją do przyspieszenia rozwoju gospodarczego, ulepszenia życia politycznego i wprowadzenia nowych wartości społecznych, a także bezpieczeństwa w kraju. Ukraina natomiast od dawna znajduje się na drodze do integracji europejskiej, lecz nadal występują skomplikowane kwestie utrudniające zakończenie tego procesu. To właśnie doświadczenie Polski w procesie integracji z UE jest szczególnie ważne dla Ukrainy.

Majka Łojko w swoim artykule prezentuje złożoność roli i znaczenia lokalnej polityki pomocy społecznej w Polsce. Pomoc

społeczna w Polsce jest jedną z najważniejszych instytucji polityki społecznej państwa. Wszelkie jej działania skierowane są na zaspokajanie potrzeb jednostek i rodzin będących w trudnej sytuacji życiowej lub należących do grup socjalnego ryzyka. Tak naprawdę człowiek potrzebujący pomocy stanowi podmiot wszystkich obszarów i wymiarów działalności instytucji pomocy społecznej. Jest on podstawowym elementem konstytuującym jej istnienie.

Tetiana Churylova analizuje doświadczenie Polski w kwestii formowania się kooperacji w rolnictwie. Wdrożenie modelu wielofunkcyjnego rolnictwa jest kluczem do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Autorka zaznacza, że kooperacja jest jedynym sposobem, aby stać się równoprawnym, konkurencyjnym uczestnikiem gospodarki rynkowej dla małych i średnich producentów. Współpraca ta zawiera niezbędny potencjał w celu zapewnienia konkurencyjnej gospodarki, zdolnej do efektywnego wykorzystania zasobów w rozsądnej równowadze z środowiskiem naturalnym. Zatem polskie doświadczenie w budowaniu struktur organizacyjnych w rolnictwie, oparte na współpracy i tworzeniu powiązań gospodarczych jest interesujące i użyteczne dla Ukrainy.

Diana Marta Mościcka w swoim artykule scharakteryzuje współczesną mniejszość ukraińską w Polsce oraz opisuje obraz – wizerunek Polaków na temat Ukraińców, powstały w wyniku specyficznym rodzajom kontaktów oraz zaszczościom historycznym. Ukraińcy to również mniejszość narodowa zamieszkująca polskie ziemie, która jest jedną z najliczniejszych mniejszości narodowych, do której przynależność podczas Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 r. zadeklarowało 38 797 tys. obywateli polskich. Polskę zamieszkują też Ukraińcy pracujący i uczący się tutaj. Autorka zaznacza, że od wielu lat nazwa tej narodowości nacechowana jest w Polsce emocjonalnie a wizerunek członków mniejszości ukraińskiej oraz szerszego grona Ukraińców ukształtował się przede wszystkim pod wpływem niełatwej, wspólnej historii.

Dominika Izdebska-Długosz przedstawia wyniki badania ankietowego, przeprowadzonego na próbie losowej 100 studentów I roku Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, uczęszczających na obowiązkowy lektorat z języka polskiego jako obcego. W oparciu o badania zdobyto dane, dotyczące m. in. wieku, płci, miejsca zamieszkania na Ukrainie, a także dane relewantne dla

procesu nauczania polszczyzny, a więc: znajomość języków obcych, samoocena w zakresie znajomości podsystemów języka polskiego, samoocena w zakresie sprawności językowych, stosunek do gramatyki. Zdaniem autorki, uzyskanie tego typu danych pozwala w przyszłości na lepsze zaplanowanie kursu języka polskiego, zgodnie z potrzebami słuchaczy, adekwatnie do celów i warunków nauczania.

Roman Kordonski omawia tradycyjną kulturę duchową i obrzędowość pogrzebową na Ukrainie w okresie panowania ideologii komunistycznej. Autor zaznacza, że obrzędy pogrzebowe oparte na chrześcijańskiej tradycji, a także zawierające liczne wierzenia i wyobrażenia o śmierci pochodzące z czasów przedchrześcijańskich, zajmują szczególne miejsce w obrzędowości rodzinnej. Druga część opracowania zawiera treści związane z przeobrażeniami obrzędowości żałobnej głównie pod wpływem ideologii komunistycznej.

ks. Lesław Krzyżak omawia nauczanie religii w szkołach publicznych w Polsce i nauczanie podstaw etyki chrześcijańskiej w szkołach państwowych na Ukrainie. Prezentuje także katechezę prowadzoną przy parafii w salkach i pomieszczeniach kościelnych, a skierowaną do dzieci i młodzieży, osób przygotowujących się do przyjęcia poszczególnych sakramentów, katechezę dla rodziców i chrześniaków oraz katechezę rodzinną.

Wzrost rozmiarów sieroctwa w ostatnim czasie stanowi istotny problem dla ogółu społeczeństwa ukraińskiego. Niestety wiedza większości ludzi o dzieciach odrzuconych, opuszczonych przez własnych rodziców jest ograniczona. Do niedawna sieroctwo społeczne było terminem jednoznacznym. Oznaczało sytuację dziecka pozbawionego opieki rodziców. Obecnie w literaturze pojawił się termin – sieroctwo społeczne oznaczający pozbawienie opieki rodziców z różnych przyczyn. Iryna Trubavina omawia zmiany w fizycznym, psychicznym i społecznym rozwoju dziecka, jakie pociąga za sobą sieroctwo społeczne i w jaki sposób zastępcze formy opieki, takie jak domy dziecka, starają się niwelować te zaburzenia.

W literaturze polskiej w XIX w. istniało wiele rozdzwiewków, które rzutowały na wyklarowanie się wewnętrznych podziałów, które zostały usystematyzowane przez badaczy w tzw. Szkoły literackie. Grażyna Czerniak i Jolanta Kowalik analizują twórczość przedstawicieli *Szkoły ukraińskiej*, która w epoce romantyzmu miała szeroki rozdzwiew. Autorki poruszają także problem poszukiwania

własnej tożsamości narodowej, co znalazło swoje odzwierciedlenie w utworach m.in. Seweryna Goszczyńskiego, Antoniego Malczewskiego oraz Józefa Bohdana Zalewskiego.

Tomasz Padurra jest niezwykle postacią epoki romantyzmu, tworzący w ramach *Szkoły ukraińskiej*. Jego twórczość była różnorodnie oceniana, niemniej jednak współcześnie została zapomniana. Grażyna Czerniak przypomina jego postać, która była istotna dla romantyzmu rozwijającego się na kresach. Twórczość ukraińskiego poety jest niezaprzeczalnie źródłem do poznania orientalnych symboli.

Zespół Redakcyjny

Tetiana CHURYLOVA¹

ДОСВІД ПОЛЬЩІ У ПИТАННІ СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

В Україні аграрний бізнес представлений декількома групами виробників сільськогосподарської продукції: агрохолдинги, середні підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства. Кожен з них виконує свою незамінну роль для держави. Проте, можливості і права у великих підприємств є незрівнянно більшими. Тривалий час зростання агрохолдингізації України підтримується на рівні держави, обумовлюючи такий стан речей динамікою нарощування виробництва, експортом продукції, валютних надходжень, масштабним залученням інвестицій зі світових фондових ринків та іншими перевагами великих підприємств.

Однією з центральних проблем сучасної України є відсутність такої моделі сільського господарства, яка б дозволила гармонійно співіснувати в агресивному ринковому середовищі як агрохолдингам, так і дрібним та середнім виробникам сільськогосподарської продукції, забезпечувала рівні можливості доступу до ринків і фінансів, розвиток людського потенціалу села, адекватну державну підтримку та оподаткування у сільському господарстві. Отже, сучасний стан сільського господарства України характеризується

переважно великотоварним експортоорієнтованим виробництвом сільськогосподарської продукції.

Модель аграрного виробництва, яка фактично сформувалася в Україні та тривалий час підтримується на державному рівні, дозволяє досягнути економічного зростання та забезпечити фінансові результати обмеженому колу виробників, діяльність яких не спрямована на створення таких суспільних благ як продовольче самозабезпечення, економічна база життєдіяльності сільського населення, відтворення селянства і підтримка екологічної рівноваги, які повинні продукуватися в процесі сільськогосподарського

¹ Чурилова Тетяна Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, європейського та екологічного права Сумського державного університету / dr Tetiana Churylova, Sumski Państwowy Uniwersytet, churilova_tanya@mail.ru

виробництва. Між тим, фермерські господарства та особисті господарства, найбільш орієнтовані на створення цих благ, не отримують належного розвитку.

Діяльність агрохолдингів характеризується агресивним використанням сільськогосподарських угідь, монокультуризацією, недотриманням сівозміни, фактичною відсутністю природоохоронної діяльності, що, безперечно, створює реальну загрозу ресурсо-екологічній безпеці розвитку аграрного сектора і в цілому держави.

До того ж така модель супроводжується вивільненням працівників сільськогосподарського виробництва і сприяє зростанню числа незайнятого сільського населення, що поповнює ряди прихованих безробітних, які заробляють кошти перш за все на принципах трудової міграції. Реальне і приховане безробіття веде до знецінення людського капіталу, погіршення його якісних характеристик, породжує загальну міграцію населення і підсилює спустошення сіл².

У країнах ЄС основним суб'єктом завжди були фермерські господарства. Європейська аграрна політика спрямована на ефективну підтримку формування рівноцінних з іншими галузями умов відтворення в усіх господарствах, незалежно від розмірів, а також сприяння об'єднанню фермерів на некомерційних засадах як для організації спільного виробництва, так і для просування продукції на ринок.

Мова йде про кооперацію, яка має всі можливості для подолання аграрної кризи й стимулювання розвитку сільського господарства України. Світова практика кооперативного руху протягом багатьох років незмінно доводила і продовжує демонструвати високу результативність своїх економічних і соціальних функцій у розвитку аграрного й агропромислового виробництва. Первинні кооперативи, а також різного роду кооперативні об'єднання фізичних і юридичних осіб, формальні й неформальні кооперативні зв'язки активно мобілізують внутрішні резерви учасників кооперації на досягнення більшого ефекту в діяльності кожного кооператора і кооперативних формувань різного рівня в цілому.

² О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О.Гуторов та ін., *Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доповідь*, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Київ 2012.

Слід зазначити, що аграрна політика Євросоюзу останнім часом поступово змінила пріоритети з політики підтримки виробників сільськогосподарської продукції у бік політики сталого розвитку сільських територій та ощадливого використання природних ресурсів. З 2005 р. запроваджено механізм, який пов'язує прямі платежі з дотриманням фермерами базових стандартів щодо навколишнього середовища, безпечності харчових продуктів, здоров'я тварин і рослин, а також вимоги збереження земель у належному стані³.

Не викликає сумніву, що сталий сільський розвиток можливий саме у разі збільшення добробуту дрібних та середніх виробників, які живуть і працюють безпосередньо в сільській місцевості.

Якщо розглядати сільську територію як соціо-еколого-економічну систему, базис для проживання сільського населення і задоволення його життєвих потреб у всьому їх різноманітті, то саме кооперація має необхідний потенціал для забезпечення більш конкурентоспроможної економіки, здатної ефективніше використовувати ресурси, у гармонії з навколишнім середовищем. Саме таким є один із пріоритетів розвитку у стратегії „Європа 2020”⁴.

Необхідність кооперування сільськогосподарських товаровиробників зумовлена не тільки підвищенням конкурентоспроможності, а й можливістю формування більш раціональної організаційно-виробничої структури, здатної забезпечити еколого-господарський баланс сільської території. Кооперація є важливою і невід'ємною частиною продовольчого сектору цивілізованого світу. Проте, не дивлячись на свою самодостатність, без підтримки з боку держави навряд чи вона досягла би таких масштабів.

Сутність державної кооперативної політики Європейського співтовариства найбільш яскраво відображають слова відомого голландського економіста С. Мансхольта. Він зазначає, що до сільськогосподарського кооперативу не варто відноситися як до оранжерейної рослини, йому потрібна допомога на етапі становлення, а досягати успіхів він має власними силами⁵.

³ О.М. Бородіна, І.В. Прокоп (red.), *Теорія, політика та практика сільського розвитку*, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Київ 2010, с. 194.

⁴ *Новая европейская стратегия „Европа 2020”*, <http://eulaw.ru/content/307>, [11.08.2016].

⁵ В.Д. Мартынов, Л.А. Овчинцева, А.В. Петриков и др., *Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения*, „Армита – Маркетинг, Менеджмент” 1998, 2-е изд., с. 144.

Такий підхід з боку держави до кооперативних організацій притаманний більшості країн ЄС. Виключенням, певною мірою, є Франція, де традиційно проводиться політика значно більшої підтримки сільськогосподарської кооперації, ніж в інших європейських країнах. Але в той же час держава активно втручається в їх діяльність, з тим, щоб псевдокооперативи не мали можливості скористатися наданими пільгами.

Безумовно, копіювання європейської чи американської моделі відносин держави і сільськогосподарських кооперативів є недоцільним, а можливо й небезпечним для нашої держави. Проте, врахування світового досвіду є запорукою цілеспрямованого і послідовного приєднання України до міжнародного кооперативного руху та передумовою інтеграції нашої держави у світову систему господарювання.

Найбільш близькою за духом, спорідненою історично для нашої країни є Польща. Тому, польський досвід у справі побудови організаційної структури сільського господарства, на засадах кооперування та формування інших зв'язків є цікавим та корисним. Перш, ніж звернутися до польського досвіду, проаналізуємо деякі правові аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Закон про сільськогосподарську кооперацію, необхідний на початку аграрної реформи, прийнятий Верховною Радою України лише 17 липня 1997 р.⁶ Між тим, ще в 1991 р. Інститут держави і права АН України через Президію АН України подав до Кабінету Міністрів України наукову записку, в якій запропоновано підготувати проект Закону “Про сільськогосподарську кооперацію”. Передбачалося шляхом реалізації закону демократизувати управління колгоспами, вивести їх з-під „опіки” держави, надати їм на-лежну господарську самостійність і забезпечити їх функціонування на засадах міжнародних кооперативних принципів. До рекомендацій науковців-правознавців тоді не прислухались. 14 лютого 1992 р. було прийнято Закон України „Про колективне сільськогосподарське підприємство”. Як наслідок, майже всі колгоспи були перетворені в КСП, правове становище яких майже не відрізнялося

⁶ *Про сільськогосподарську кооперацію*б, Закон України від 17.07.1997, № 469/97-ВР, Відомості Верховної Ради України 1997, № 39, s. 261, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.488.7>, [11.08.2016].

від колгоспів. КСП не прижилися, але й колгоспи було зруйновано. Більше того, вони втратили позиції, яких досягнули свого часу колгоспи.

Відсутність законодавчого підґрунтя для створення сільськогосподарських кооперативів призвело до того, що у процесі реформування, КСП реорганізовувалися в акціонерні товариства або у товариства з обмеженою відповідальністю, що, безумовно, вплинуло на подальший розвиток подій в аграрному секторі.

Процес відродження сільськогосподарської кооперації на практиці відбувається повільно, хворобливо й суперечливо. Стимулюючим фактором розвитку, у першу чергу, обслуговуючої кооперації є нерозуміння сутності та мети справжніх кооперативних організацій не тільки з боку товаровиробників, а й представників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування. Така ситуація не є випадковою. Деформоване уявлення про кооперативи формувалося упродовж усього періоду існування радянської командно-адміністративної системи.

Експерименти в галузі кооперативного руху, які проводилися за радянських часів, мали такий руйнівний характер, що їх наслідки ще й сьогодні впливають на свідомість. Ще сьогодні зберігаються помилкові уявлення про цю унікальну форму спільної діяльності, яка припускає поєднання індивідуалізму, особистого інтересу – головної рушійної сили розвитку виробництва, з колективним інтересом. Вступаючи до кооперативу, кожна особа переслідує передусім власну вигоду, будь то збут продукції, забезпечення матеріально-технічними засобами та інше. Колективний інтерес у кооперативі з цих позицій є, безперечно, важливим, але вторинним, похідним. Такий підхід має принципове значення в пошуку стимулів до кооперації та їх активізації через організаційно-господарський механізм діяльності.

Однією із головних функцій державного регулювання розвитку сільськогосподарської кооперації є формування „правил гри”, а саме, створення відповідної нормативно-правової бази діяльності обслуговуючих кооперативів в аграрному секторі. Не зважаючи на наявність правового поля для створення та функціонування сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, процес вдосконалення правового регулювання у даній сфері далекий від завершення. Відсутність системи, правові суперечності, які мають місце

у кооперативному законодавстві України суттєво гальмують розвиток сільськогосподарської кооперації. Однією з головних перепон на шляху розбудови кооперативного руху є нерозуміння неприбуткової природи обслуговуючого кооперативу.

Тривалий час наукові кола відстоювали позицію закріплення статусу сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як неприбуткової організації у Податковому кодексі України. Цього вдалося досягнути у минулому році, проте наступні зміни звели нанівець усі старання щодо закріплення неприбуткового статусу. Так, згідно ст. 1 та ст. 9 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив утворюється шляхом об’єднання фізичних та/або юридичних осіб-виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи здійснюють обслуговування своїх членів-виробників сільськогосподарської продукції, не маючи на меті одержання прибутку, і є неприбутковими організаціями. Неприбутковість діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів визначається виходячи із сукупності таких ознак: кооператив надає послуги тільки своїм членам; члени кооперативу несуть відповідальність за зобов’язаннями, взятими перед кооперативом щодо їх участі у господарській діяльності кооперативу; послуги надаються з метою зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу.

Між тим, згідно ст. 133.4 Податкового кодексу неприбутковим підприємством, установою та організацією є підприємство, установа та організація (далі: неприбуткова організація), що одночасно відповідає таким вимогам: утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації; установчі документи якої містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників (учасників), членів такої організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов’язаних з ними осіб; установчі документи якої передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або

зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення). Положення цього абзацу не поширюється на об'єднання та асоціації об'єднань співвласників багатоквартирних будинків⁷. Відповідність зазначеним вимогам унеможливило кооперативні виплати та виплати доходу на паї. У такому випадку сенс кооперування втрачається, адже, кооперативні виплати відбивають специфіку внутрішнього руху продукції у кооперативі. У будь-якому випадку кооператив проводить комерційні операції не зі своїми членами, а від їхнього імені, не маючи за мету отримання прибутку від операцій безпосередньо для кооперативу як суб'єкта ринкових відносин. Метою кооперативу є отримання максимального можливого економічного результату його членами.

Ігнорування особливості природи кооперативу навряд чи сприятиме розвитку кооперативного руху. В Україні наразі відсутній єдиний напрямок і чітка стратегія в питаннях розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як складової сталого розвитку сільських територій. Відтак, відсутні програми державної підтримки.

Якщо звернутися до ретроспективи питання, то найбільш суттєві кроки у цьому напрямі було здійснено у 2009 р. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 р. № 184 схвалено Концепцію Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р.⁸ Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 559 затверджено Державну цільову економічну програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р.⁹ За програмою підтримки

⁷ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>, [11.08.2016].

⁸ Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2009, № 559, „Офіційний вісник України” 2009, № 42, <http://ovu.com.ua/articles/1439-prozatverdzhennya-derzhavnoyi-tsilovoyi-ekonomichnoy-programi-pidtrimki-rozvitku-sil'skogospodarskikh-obslugovuyuchikh-kooperativiv-na-period-do-2015-roku>, [11.08.2016].

⁹ Концепція Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.02.2009, № 184-р, „Офіційний вісник України” 2009, № 14, <http://ovu.com.ua/articles/675-proshvalennya-kontseptsiyi-derzhavnoyi-tsilovoyi>, [11.08.2016].

розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. передбачено фінансування у розмірі 6,7 млрд. грн. У 2011 р. програму скасовано і фінансування призупинене¹⁰. В наступні роки, не дивлячись на проголошені, на найвищому рівні, гасла щодо підтримки сільськогосподарської кооперації, державні бюджети демонструють фактичну відсутність фінансування розвитку кооперації.

Безумовно, стримувальним фактором розвитку сільськогосподарської кооперації є не лише недосконала законодавча база та відсутність стабільної державної підтримки. Нерозуміння широкими верствами українського суспільства сутності та мети справжніх кооперативних організацій є також суттєвою проблемою. Кооперація не виникає сама по собі. Доцільним є проведення просвітницької і організаційної роботи. Недооцінка проблем формування системи інформаційного забезпечення сільськогосподарських кооперативів є помилкою з боку органів влади. Саме просвітницька робота може відновити довіру селян до обслуговуючої кооперації, допомогти відродити давні українські кооперативні традиції, сформувати потужну сучасну кооперативну мережу в Україні. Значну роль в організації такої роботи мають відігравати дорадчі служби через організацію та проведення навчання сільського населення, популяризацію кооперативних переваг, консультацій та підтримки кооперативів на етапі створення та подальшої діяльності.

Кооперативний рух у Польщі не є таким численним як у Західній Європі, де кожен п'ятий європейець є членом кооперативу. Не останню роль у спотворенні кооперативної ідеї відіграла колективізація сільського господарства у 40-х та 50-х рр. Це сприяло посиленню негативного іміджу кооперації після політичних змін 1989 р., коли відбулася реконструкція кооперативної системи Польщі. Проте розвиток сільськогосподарської кооперації у Польщі йде значно швидшими темпами, аніж в Україні. Певним стимулюючим фактором стало відкриття аграрного ринку, пов'язаного зі вступом країни до ЄС. Жорстка конкуренція із західними колегами спонукала польських фермерів до об'єднання.

¹⁰ Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм, Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011, № 704, „Урядовий кур'єр” 2011, № 121, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF>, [11.08.2016].

На законодавчому рівні процес створення груп фермерів врегульований Законом про сільськогосподарські групи виробників та їх відносини¹¹. Він визначає групи сільськогосподарських виробників як організації, утворені сільськогосподарськими виробниками, метою діяльності яких є: реалізація на ринку сільськогосподарської продукції, виробленої фермерами, адаптація її до ринкових вимог, покращення ефективності діяльності ферм, а також якості вироблюваної ними продукції, захист навколишнього природного середовища. Групи виробників мають право утворювати союзи виробників.

Для отримання статусу „група виробників” мають бути дотримані певні вимоги, зокрема: група створена виробниками сільськогосподарської продукції – одного або декілька видів; дохід від реалізації продукції, що вироблена у господарствах членів групи, повинна складати не менш половини від усієї реалізованої продукції; кожний член реалізує через групу не менш ніж 80 % продукції; права та обов’язки членів, що стосуються господарської діяльності: кількість, якість поставлених продуктів та інші правила повинні бути зазначені у меморандумі; члени групи діють відповідно до договору; жоден із членів не повинен мати більше ніж 20 % голосів у загальних зборах; заборона членства у декількох групах однакових за напрямками діяльності. Групи сільськогосподарських виробників можуть створюватися у таких організаційно-правових формах як товариство з обмеженою відповідальністю, кооператив, асоціація.

У 2015 р. закон про групи сільськогосподарських виробників зазнав суттєвих змін. Так, створення, супровід та контроль за діяльністю груп виробників передається під патронат Агентства сільськогосподарського ринку (Agencja Rynku Rolnego - ARR). Наступною зміною є необхідність складання детального бізнес – плану за встановленою формою. Зміни можливо буде вносити за погодженням із ARR. Крім того, закріплюється обов’язок звітувати ARR наприкінці кожного року. Групи, які були утворені до прийняття змін мають надіслати заявку до ARR про підтвердження відповідності статусу “група сільськогосподарських товаровиробників”. У разі виявлення невідповідності група видаляється з реєстру

¹¹ *Ustawa o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw wraz z kolejnymi zmianami*, (Dz.U. 2000, Nr 88, poz. 983).

та втрачає статус. Звернутися до ARR про видалення з реєстру може також Агентство з реструктуризації та модернізації сільськогосподарства (Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa - ARiMR).

У формі кооперативу група створюється відповідно приписам Кооперативного Закону¹². Слід відзначити, що останніми роками спостерігається тенденція створення груп виробників саме у формі кооперативу. Сприяє такому процесу політика заохочення та мотивування з боку ЄС. Наприкінці 2014 р. в Польщі нараховувалося близько 450 груп виробників у формі кооперативу. На то були об'єктивні причини, адже прийнята у цей рік національна Програма розвитку сільських територій PROW (Program Rozwoju Obszarów Wiejskich) 2014-2020, спонукала фермерів до об'єднання саме у формі кооперативу¹³.

Програма розвитку сільських територій на період 2014-2020 рр. була підготовлена відповідно до Регламенту ЄС №1305/2013 Єв-ропейського парламенту і Ради від 17 грудня 2013 р. про підтримку розвитку сільських територій Європейським фондом сільськогосподарського розвитку сільських територій (EFRROW). Відповідно до правил ЄС, програма інтегрується в загальну систему національної політики в галузі розвитку, зокрема, через механізм Угоди про партнерство. Ця угода визначає стратегію використання фондів ЄС для досягнення загальних цілей ЄС, викладених в стратегії зростання ЄС „Європа 2020”. Основною метою PROW 2014-2020 є підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, досягнення сталого управління природними ресурсами, боротьба зі зміною клімату, а також збалансований територіальний розвиток сільських територій.

Завданнями програми є створення умов для передачі знань й інновацій в сільському господарстві, лісовому господарстві та сільській місцевості; підвищення конкурентоспроможності всіх видів сільського господарства і підвищення рентабельності господарств; організація харчового ланцюга і управління ризиками в сільському господарстві; збереження і розвиток екосистем, ефективне

¹² *Prawo spółdzielcze z dnia 16 września 1982 r.*, (Dz.U. 1982, Nr 30, poz. 210).

¹³ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020*, <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-Obszarow-Wiejskich-2014-2020>, [12.08.2016].

використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої економіки; скорочення бідності в сільській місцевості.

Сприяння створення сільськогосподарських кооперативів присвячений захід PROW 2014-2020 – “створення груп виробників у сільському та лісовому господарстві”. Метою заходу є адаптація процесу виробництва до вимог ринку, спільне розміщення товарів на ринку, в тому числі підготовка до продажу, централізація продажу, поставки для оптових клієнтів і встановлення загальних правил щодо виробництва. Додатковою метою є розвиток бізнесу і маркетингових навичок, сприяння інноваційним процесам. Важливим моментом є те, що перевагу в наданні допомоги буде надано тим групам виробників, які створені у формі кооперативу з якомога більшою кількістю членів. Це є суттєвим мотиваційним фактором. Крім того, перевага буде надана виробникам органічної сільськогосподарської продукції.

Допомога матиме форму одноразової суми протягом перших 5 років з моменту реєстрації групи виробників в залежності від річного доходу від реалізованої продукції. До 1 000 000 євро сума підтримки буде складати у перший рік – 10 %, другий – 8 %, третій – 6 %, четвертий – 5 %, п’ятий – 4 %. Щодо інвестицій в переробку/маркетинг і розвиток виробництва сільськогосподарської продукції, рівень допомоги становитиме 50 % від інвестицій. Окрім інших вимог, група виробників, яка претендує на отримання допомоги повинна надати бізнес план на 5 років, який передбачає, зокрема, заходи, що сприяють розвитку, у тому числі інвестиції, інформацію про використання консультаційних послуг.

Широкий набір інструментів PROW 2014-2020 містить заходи, щодо забезпечення збільшення бази знань й інновацій у сільських районах та зміцненню зв’язків між сільськогосподарським виробництвом та науковими дослідженнями, а також сприяння навчанню протягом усього життя з метою підвищення людського потенціалу в сільському і лісовому господарстві. Підтримка включає такі заходи, як професійна підготовка фермерів; демонстративна та інформаційна діяльність щодо поширення інновацій та передового досвіду в галузі сільськогосподарського виробництва, лісового господарства або харчової промисловості.

Для реалізації зазначеного напрямку можуть залучатися науково-дослідні інститути та університети; дорадники, сільськогосподарські

консультативні центри, місцеве самоврядування або державні органи, які мають відповідні навчальні центри. Вони повинні відповідати достатньо жорстким вимогам, зокрема мати відповідний досвід в організації діяльності з передачі знань фермерам, достатній викладацький склад, адекватну освітню базу. Досвід в організації діяльності з передачі знань фермерам має бути не менш 5 років, а також задокументовані, як мінімум шість заходів на рік. Належний викладацький склад передбачає відповідну освіту і досвід роботи, а також регулярне підвищення кваліфікації. Відбір бенефіціарів повинен проводитися на конкурсній основі, з дотриманням принципів рівності, прозорості та чесної конкуренції.

Рівень фінансової допомоги за цим напрямом складає 100 % усіх витрат. До переліку витрат входять: витрати, безпосередньо пов'язані з організацією та проведенням демонстрації; витрати на реконструкцію або модернізацію будівель; витрати на придбання або оренду нових машин, обладнання; придбання або розробка комп'ютерних програм, придбання патентів, ліцензій, авторських прав; накладні витрати, пов'язані з організацією і проведенням демонстрації.

Програма є масштабною, містить детальний опис інструментів, спрямованих на виконання поставлених завдань. Крім зазначеного, містить заходи, спрямовані на модернізацію сільськогосподарських угідь, допомогу невеликим за розмірам фермам, допомогу для молодих фермерів, допомогу для несільськогосподарського бізнесу тощо.

Висновки

Таким чином, аналіз PROW 2014-2020 дає можливість зробити певні висновки:

- 1) заохочуються ферми невеликі за розміром;
- 2) здійснюється активна підтримка молодих фермерів, а також тих, хто планує займатися несільськогосподарською діяльністю у селі, наприклад, надання побутових послуг;
- 3) передбачено механізми стимулювання створення груп виробників саме у формі кооперативу, як найбільш демократичної форми ведення бізнесу.

В Україні аграрний сектор перебуває у перехідному стані. Не завершена земельна, а також аграрна реформа і, що найголовніше,

фактично не змінилася інституційна основа. Організаційна структура сільського господарства не відповідає європейській, де основою аграрної системи є індивідуальні та сімейні господарства, що базуються на приватній власності на землю і праці їх членів. Саме ці господарства, створюючи кооперативні зв'язки мають могутній потенціал щодо розвитку сільських територій.

Таким чином, стратегічним завданням є закріплення на законодавчому рівні організаційної структури аграрного сектора, представленій трьома групами виробників: агрохолдинги, корпоративні підприємства, фермерські та індивідуальні господарства. Доцільним є визначення мотиваційних інструментів щодо кооперування останніх та спрямування державної підтримки, враховуючи роль кооперативів щодо формування належного життєвого середовища, створення умов для зайнятості у сільській місцевості, зміцнення місцевих громад, збереження довкілля, безпеки продовольства. Адже, як доводить практика, кооперативи є школою демократії і самоврядування, а принципи та цінності, якими вони керуються практично однакові з основами побудови громадянського суспільства.

Бібліографія

Agriculture and environment. Cross-compliance, <http://ec.europa.eu/agriculture/envir/cros>.

Prawo spółdzielcze z dnia 16 września 1982 r., (Dz.U. 1982, Nr 30, poz. 210).

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020, <http://www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa/Program-Rozwoju-Obszarow-Wiejskich-2014-2020>.

Ustawa o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw wraz z kolejnymi zmianami, (Dz.U. 2000, Nr 88, poz. 983).

Бородіна О.М. та ін., *Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наукова доповідь*, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Київ 2012, 56 с.

Бородіна О.М., Прокопи І.В. (red.), *Теорія, політика та практика сільського розвитку*, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Київ 2010, 384 с.

Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2009, № 559, „Офіційний вісник України” 2009, № 42, <http://ovu.com.ua/articles/1439-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-tsilovoyi-ekonomich>.

Концепція Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.02. 2009, № 184-р, „Офіційний вісник України” 2009, № 14, <http://ovv.com.ua/articles/675-pro-shvalennya-kontseptsiyi-derzhavnoi-tsilovoyi>.

Мартынов В.Д. и др., *Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения*, „Армита – Маркетинг, Менеджмент” 1998, 2-е изд., перераб. и доп., Москва, 256 с.

Новая европейская стратегия „Европа 2020”, <http://eulaw.ru/content/307>.

Про сільськогосподарську кооперацію, Закон України від 17.07. 1997, № 469/97-ВР, „Відомості Верховної Ради України” 1997, № 39, с. 261, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.488.7>.

Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм, Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011, № 704,

„Урядовий кур’єр” 2011, № 121, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF>.

Tetiana Churylova. Досвід Польщі у питанні становлення сільськогосподарської кооперації: Монографія. – Ukraina – Polska: doświadczenia oraz perspektywy strategicznego partnerstwa, Tom 1, R. Kordonski, O. Kordonska (red.), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn 2016, 244 s.